

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.24>

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ ПІДСЛІДНОСТІ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Смоляк І.А.,

*аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики,
Навчально-науковий інститут права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Смоляк І.А. Міжнародний досвід регулювання підслідності органів досудового розслідування.

Стаття присвячена дослідженню поняття та правової реалізації інституту підслідності в Україні та в правових системах країн Європи та США. Аналізуються підходи до визначення підслідності, також описуються особливості організаційної складової підслідності органів досудового розслідування.

Відмічається, що відсутність детального правового регулювання інституту підслідності в українському законодавстві зумовлює здійснювати пошук підходів в науковій доктрині, а також практичних рішень на прикладі існуючих правових систем інших країн.

В статті проаналізовано, що аналогічно до положень українського законодавства дефініція поняття підслідності в різних правових системах зустрічається досить рідко. Окрім цього, аналіз різних юрисдикцій вказує на подібність підходів до розуміння правил підслідності. Подібно до українського законодавства аспект визначення та зміни підслідності належить до повноважень органів прокуратури.

Відмічено, що однією із головних відмінностей між інститутами підслідності в Україні та в інших країнах Європи (Німеччина, Франція та Англія) та США є наявність в Україні окрім поліції інституційно відокремлених суб'єктів, які уповноважені здійснювати досудове розслідування.

Норми, які вказують на правила підслідності визначають напрямок діяльності органів досудового розслідування, проте нажаль відсутнє регулювання взаємозв'язку здійснення розслідування та дотримання відповідної підслідності. Більше того, тенденція до збільшення кількості органів досудового розслідування вимагає детального правового регулювання та чітких процесуальних та процедурних норм, які б давали можливість уникати конфлікту підслідності органам досудового розслідування.

Проаналізовано досвід Європейського союзу із вирішення проблематики конфлікту юрисдикцій органів, які здійснюють досудове розслідування країн-членів. В рамках цього, було описано роботу спеціалізованого органу «Євроюсту», який уповноважений вирішувати проблеми із вказаними конфліктами юрисдикцій.

Окремо, було зазначено взаємозв'язок порушень підслідності та доктрини «плодів отруєного дерева» на прикладі судової практики Європейського суду з прав людини та окремих країн Європи.

Ключові слова. підслідність, юрисдикція, органи досудового розслідування, докази, спір про підслідність.

Smolyak I.A. International experience in regulating of the pre-judicial investigation bodies jurisdictions.

The article is devoted to the study of the concept and legal implementation of the institution of the pre-judicial investigation bodies jurisdictions in Ukraine and the legal systems of European countries and the USA.

Analyzed the approaches to determining responsibility and the peculiarities of the organizational component of responsibility of pre-trial investigation bodies are also described.

It is noted that the lack of detailed legal regulation of the institution of liability in Ukrainian legislation determines it necessary to search for approaches in scientific doctrine, as well as practical solutions based on the example of existing legal systems of other countries.

The article analyzes that, similar to the provisions of Ukrainian legislation, the definition of the concept of jurisdiction in various legal systems is quite rare. In addition, the analysis of different jurisdictions indicates the similarity of approaches to understanding the rules of jurisdiction. Similar to the Ukrainian legislation, the aspect of determining and changing responsibility belongs to the powers of the prosecutor's office.

It was noted that one of the main differences between pre-trial investigation bodies jurisdiction in Ukraine and in other European countries (Germany, France, and England) and the United States is the presence in Ukraine of institutionally separated subjects, in addition to the police, which are authorized to carry out pre-trial investigations.

The legal norms that indicate the rules of jurisdiction determine the direction of activity of pre-trial investigation bodies, but unfortunately there is no regulation of the relationship between the investigation and compliance with the relevant jurisdiction. Moreover, the tendency to increase the number of pre-trial investigation bodies requires detailed legal regulation and clear procedural and procedural norms which would provide an opportunity to avoid a conflict of jurisdiction for pre-trial investigation bodies.

Also was analyzed the European Union experience in solving the problem of the conflict of jurisdictions of bodies that carry out pre-trial investigation of member states. As part of this was described the work of the Eurojust which is authorized to solve problems with the specified conflicts of jurisdictions.

Separately the article points out the relationship between violations of jurisdiction and the doctrine of «fruits of the poisoned tree» using the case law of the European Court of Human Rights and individual European countries as an example.

Key words: jurisdiction, pre-trial investigation bodies, evidence, dispute about investigation.

Постановка проблеми. Сучасний стан правового регулювання інституту підслідності в Україні характеризується диференційованістю регулятивних норм, що зумовлено існуванням значної кількості суб'єктів здійснення досудового розслідування. При цьому, відсутність визначення самого поняття підслідності в українському законодавстві є причиною різного правозастосування, а також неоднорідність судової практики. Вказані проблеми спонукають здійснювати пошук підходів в науковій доктрині, а також практичних рішень на прикладі існуючих правових систем інших країн.

Стан опрацювання. Дослідженням інституту підслідності, в тому числі порівняльно-правовими аспектами займалися Сергеева Д.Б., Кицан Ю.І., Османова Н.В., Кучинська О.П., Лобойко Л.М., Гринюк В.Г., Омаров А.А., Гловюк І.В., Погорецький М.А., Вапнярчук В.В., Капліна О.В., Волошина В.К., Павловський В.В., Гринюк В.О. та інші. Проте на даний момент не було здійснено наукових досліджень в частині порівняння розвитку інституту підслідності в Україні та можливості використання правового регулювання інституту підслідності інших країн, в частині порушення правил підслідності.

Метою статті є порівняльно-правовий аналіз інституту підслідності, зокрема в частині понятійного апарату, а також особливостей реалізації підслідності в різних правових системах.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання інституту підслідності в українському законодавстві складається з регулятивних норм, які визначають критерії визначення підслідності за органами досудового розслідування, а також порядок взаємодії прокурора та слідчого у випадку зміни підслідності. В чинному КПК України ключовими нормами регулювання підслідності є ст. 214, 216, 218 КПК України [1]. Проте, відсутнє визначення самого поняття підслідності, що зумовлює існування різних підходів до розуміння цього інституту, а також породжує проблеми в реалізації органами досудового розслідування своїх повноважень, ефективному виконанню завдань кримінального провадження, а також наявність колізійних правових ситуацій на етапі розгляду кримінальних проваджень в суді, зокрема потенційна недопустимість доказів отриманих з порушенням правил підслідності.

Серед науковців визначення підслідності можна умовно поділити на два підходи, один з яких визначає підслідність як повноваження органу досудового розслідування на здійснення досудового розслідування, а інший розглядає підслідність як характеристику кримінального провадження. Серед першої групи науковців можна виділити визначення підслідності, яке запропонував Омаров А.А., що інститут підслідності повинен розглядатися сукупністю кримінальних процесуальних норм, що містять правила, дотримання котрих дозволяє визначити орган, що має здійснювати досудове розслідування кримінального правопорушення [2, с. 28].

З іншої сторони, Вапнярчук В.В. визначає підслідність як сукупність установлених законом ознак кримінальної справи, відповідно до яких вона належить до відання певного органу досудового розслідування [3].

Аналізуючи позицію науковців, чинне законодавство та правозастосовчу практику, інститут підслідності потрібно розуміти як комплексне явище, оскільки визначення повноважень певного органу на здійснення розслідування того чи іншого кримінального правопорушення не є простою залежністю виходячи із складу кримінального правопорушення. Стаття 216 КПК України, окрім визначення правил підслідності вказує також на існування інституційно-незалежних та організаційно-самостійних органів досудового розслідування, які виконують завдання кримінального провадження відповідно до свого правового регулювання. При цьому здійснення розслідування згідно із правил підслідності виходить за межі складів конкретних кримінальних правопорушень, а поширюється, і тим самим формує цілу сферу правовідносин.

Комплексне розуміння інституту підслідності також мають закордонні науковці, зокрема в США позиція до підслідності, яка також розуміється як юрисдикція правоохоронних органів, яка визначається географічними кордонами, юридичними повноваженнями та типом закону, який застосовується. Він формується статутом, міжвідомчими угодами та характером злочину [4].

Законодавство різних країн Європи (Англія, Франція, Німеччина, Польща) та США аналогічно до українського не містить визначення підслідності. В ньому містяться норми, які направлені на регулювання діяльності органів досудового розслідування, зокрема правил визначення підслідності та розмежування підслідності.

Аналіз різних юрисдикцій вказує на подібність підходів до розуміння правил підслідності. Наприклад, діяльність органів досудового розслідування в Німеччині, Франції, Англії, Польщі організована за принципом територіальності з внутрішньою функціональною спеціалізацією поліції. Ця спеціалізація полягає в поділі поліції на кримінальну та адміністративну (патрульну) служби. При цьому, поліцейські органи цих країн виконують свої обов'язки відповідно до територіального поділу країни. Подібно до українського законодавства питання визначення та зміни підслідності належить до повноважень органів прокуратури.

Основною різницею між інститутами підслідності в Україні та в інших країнах Європи (Німеччина, Франція та Англія) та США є наявність в Україні окрім поліції інституційно самостійних суб'єктів, які уповноважені здійснювати досудове розслідування, зокрема: Національне антикорупційне бюро, Державне бюро розслідування та Бюро економічної безпеки [5].

До прикладу, відповідно до Кримінального процесуального кодексу Естонії, якщо кримінальну справу розпочато прокуратурою, Управління передає матеріали кримінальної справи відповідно до юрисдикції розслідування [6]. Відповідно до положень законодавства Словацької республіки, у випадку, коли прокурор або слідчий визначає, що кримінальну заяву, яку вони отримали, потрібно доповнити або доопрацювати, вони проводять допит заявника або постраждалого. Може бути потреба в письмовій документації від заявника або іншої особи чи органу. У такому випадку, протягом 30 днів з моменту отримання заяви, прокурор або слідчий має прийняти рішення про початок кримінального розслідування, відмову в його ініціюванні або передачу матеріалів до компетентного органу [7].

Отже, прослідковується певна схожість підходів в Україні та інших країн в частині понятійного апарату, специфіки правил підслідності, а також організаційної складової між органами досудового розслідування та органами прокуратури. Проте існують також окремі розбіжності в частині порушень підслідності та наслідків таких порушень. Згідно чинного КПК України (п. 2 ч. 3 ст. 87), наслідком порушення правил підслідності є визнання недопустимими доказів, які були отримані в результаті діяльності органів досудового розслідування із порушенням підслідності. Визнається таке порушення підслідності на етапі судового розгляду, проте на стадії досудового розслідування відсутній чіткий механізм контролю за дотриманням підслідності, зокрема зі сторони слідчих суддів.

В країнах Європейського союзу, в останні роки зростання європейської транскордонної злочинності призвело до зростання кількості справ, у яких кілька держав-членів мають юрисдикцію для переслідування та передачі таких справ до суду. Однак у певних ситуаціях паралельний розгляд справ у різних юрисдикціях може поставити під загрозу результат розслідування, що зрештою призведе до так званого порушення принципу «ne bis in idem», також відомого як «double jeopardy» подвійна заборона. Такий принцип становить основоположне право, яке має на меті

гарантувати, що жодна особа не переслідується за однакові дії в окремих державах-членах. У таких ситуаціях має бути прийнято рішення щодо того, яка держава повинна розслідувати та, зрештою, передати справу до суду. Для реалізації цієї місії було створено спеціальний орган Євроюст «Eurojust». Євроюст допомагає національним органам якнайшвидше та ефективніше виявляти й, отже, уникати потенційних ситуацій «ne bis in idem», наприклад, допомагаючи компетентним органам перевіряти, у тому числі на ранній стадії, чи пов'язані факти, які розслідуються у двох або більше Державах-членах можуть складати «ті самі дії». Євроюст також допомагає роз'яснити остаточний характер рішень стосовно справи згідно з національним законодавством, зокрема стосовно питання про те, що є остаточним рішенням згідно з відповідним національним законодавством [8].

Діяльність Євроюсту показує яскравий приклад практичного вирішення колізійних ситуацій у випадках конфлікту юрисдикцій між органами досудового розслідування Держав-членів ЄС. В українському законодавстві конфлікт юрисдикцій, або ж спір про підслідність, відповідно до абз. 1 ч. 3 ст. 218 КПК України вирішує керівник органу прокуратури вищого рівня. Очевидно, що наділення таких повноважень лише керівникам прокуратури вищого рівня роблять функціонал розв'язання спорів із підслідності вкрай неефективними. Адже, порівнюючи обсяг повноважень керівників органів прокуратури, та кількість таких посад, із кількістю кримінальних проваджень загалом, та тими провадженнями де є спори про підслідність можна зрозуміти, що вирішення проблем із вказаними спорами майже не відбувається. Більше того, враховуючи термінологію «спору», що передбачає наявність неузгодженості декількох органів досудового розслідування та певний порядок вирішення таких неузгодженостей, то в чинному законодавстві відсутній такий порядок розгляду спорів про підслідність.

Тому, існує необхідність деталізації механізму вирішення ситуацій із порушеннями правил підслідності на досудовому розслідуванні, а також наділення такими повноваженнями інституції, яка була б відокремленою від сторони обвинувачення в кримінальному провадженні. Такими повноваженнями можна наділити слідчих суддів, як частину судового контролю за досудовим розслідуванням.

Здійснення розслідування органами досудового розслідування із порушеннями правил підслідності, як уже зазначалося вище, є причиною визнання отриманих в результаті такої діяльності доказів недопустимими. Вказаний правовий механізм є елементом доктрини «плодів отруйного дерева», яка згідно широкого підходу науковців означає, що будь-яке винне порушення поліцейськими конституційних прав громадян, що має не безпосередній, а лише опосередкований зв'язок із самим процесом виявлення, вилучення і фіксації доказів, тягне втрату останніми юридичної сили. Це означає безумовну недопустимість доказів при порушенні встановленого порядку збирання доказів незалежно від їх характеру і ступеня [9]. Доктрина сформульована Європейським судом з прав людини у справах «Гефген проти Німеччини», «Тейксейра де Кастро проти Португалії», «Шабельник проти України» «Балицький проти України», «Нечипорук і Йонкало проти України», «Яременко проти України», а основи доктрини були закладені в судових прецедентах англо-саксонської системи права.

Хоча підходи до розуміння доктрини «плодів отруйного дерева» в частині порушення правил підслідності органами досудового розслідування в Україні та в Європейському союзі є схожими, в тому числі через поширення юрисдикції Європейського суду з прав людини на Україну, не всі країни Європи дотримуються такого принципу. Так законодавство Німеччини передбачає визнання доказів допустимими, які були отримані із порушенням процедури [10]. Судова система в Швеції дотримується принципу «fri bevisprövning», тобто «вільної оцінки доказів», де всі сторони можуть оголошувати та використовувати будь-які докази, які вони бажають, незалежно від джерела чи способу їх отримання [11].

Висновки. Отже інститут підслідності в Україні та в інших країнах, зокрема Європи та США має багато спільного, оскільки він базується на загальноприйнятих принципах правосуддя, що включає презумпцію невинуватості, право на захист, а також право на справедливий та незалежний суд.

В статті продемонстровано спільні риси понятійного апарату інституту підслідності, а також організаційно-адміністративні елементи визначення підслідності та ключові правила підслідності, які застосовуються як в Україні так і в країнах Європи та США. Однак, конкретні процедури та практики можуть відрізнятися в залежності від юридичної системи кожної країни.

Проілюстровано досвід Європейського союзу у врегулюванні конфлікту юрисдикцій (спору про підслідність), який можливо застосувати в Україні.

Окремо було досліджено досвід інших країн впливу порушень підслідності на законність доказів отриманих від також діяльності, а також інших аспектів доктрини «плодів отруйного дерева».

Еволюційний шлях розвитку інституту підслідності в Україні характеризується поступовим ускладненням через появу нових органів досудового розслідування, що відповідно впливає необхідність додаткового правового поля. Проаналізований досвід регулювання інституту підслідності інших країн показує на нові шляхи вирішення актуальних проблем правозастосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, 11-12, 13. Ст. 88.
2. Омаров А.А. Інститут підслідності в кримінальному провадженні: дис. ... канд. юр. наук: Харків, 2017. 214 с.
3. Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної. Харків: Право, 2010. 608 с.
4. Історія правоохоронних органів України: Підручник / С.В. Банах, А.В. Грубінко, В.В. Савенко, В.З. Ухач. Тернопіль: ЗУНУ, 2021. 232 с.
5. Renee Booker. What Determines a Law Enforcement Jurisdiction?: веб-сайт. URL: <https://www.mylawquestions.com/what-determines-a-law-enforcement-jurisdiction.htm> (дата звернення: 01.02.2024).
6. Code of Criminal Procedure: веб-сайт. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530012017002/consolide> (дата звернення: 01.02.2024).
7. Zákon č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok: веб-сайт. URL: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-301> (дата звернення: 01.02.2024).
8. Conflicts of jurisdiction. European Union Agency for Criminal Justice Cooperation: веб-сайт. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/judicial-cooperation/instruments/conflicts-jurisdiction> (дата звернення: 01.02.2024).
9. А.В. Панова. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юр. наук: Харків, 2017. 256 с.
10. Weigend, T. (2019). The Potential to Secure a Fair Trial Through Evidence Exclusion: A German Perspective. In: Gless, S., Richter, T. (eds) Do Exclusionary Rules Ensure a Fair Trial?. *Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice*, vol 74. Springer, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-12520-2_3 (дата звернення: 01.02.2024).
11. «Fri bevisprövning». Åklagarmyndigheten (in Swedish). Retrieved 2022-01-05: веб-сайт. URL: <http://www.aklagare.se/ordlista/f/fri-bevisprovning/> (дата звернення: 01.02.2024).